TARIAMASIS JAUNŲJŲ KATALIKŲ KARTOS FAŠIZMAS

KĘSTUTIS SKRUPSKELIS

Kalbame apie katalikų intelektualų kartą, kuri 1936 m. paskelbė deklaraciją „Į organiškosios valstybės kūrybą"[1], reiškėsi dienraščio „XX amžius" ir mėnesinio kultūros žurnalo „Židinys" puslapiuose, vėliau bolševikų šiek tiek aplamdyta, aktyviai dalyvavo 1941 m. sukilime. Išeivijoje beveik tie patys žmonės, pritraukę jaunesnių, veikdami Lietuvių Fronto Bičiulių vardu 1954–1955 m. paskelbė programinę deklaraciją „Į pilnutinę demokratiją", 1992 m. perspausdintą Lietuvoje[2].

Pirmąją deklaraciją pasirašė šešiolika asmenų, dauguma buvo VDU teologijos-filosofijos fakulteto absolventai. Vienas buvo profesorius, aštuoni mokslų daktarai. Tarp jų nebuvo nė vieno kunigo – tai išskirtinis atvejis Lietuvos politiniame gyvenime. Vienas deklaracijos autorių žuvo sovietiniame lageryje, keturi buvo sovietų kalinti ar tremti. Beveik visi kiti karui baigiantis pasitraukė į Vakarus. Kalbamu metu tik Pakštas buvo baigęs ketvirtą dešimtmetį. Deklaraciją pasirašė Juozas Ambrazevičius (g. 1903, vėliau – Brazaitis), Pranas Dielininkaitis (g. 1902), Jonas Grinius (g. 1902), Juozas Grušas (g. 1901), Zenonas Ivinskis (g. 1908), Juozas Keliuotis (g. 1902), Antanas Maceina (g. 1908), Ignas Malinauskas (g. 1900, vėliau – Malėnas), Pranas Mantvydas (g. 1896), Kazys Pakštas (g. 1893), Česlovas Pakuckas (g. 1898), Jonas Pankauskas (g. 1904), Antanas Salys (g. 1902), Ignas Skrupskelis (g. 1903), Antanas Vaičiulaitis (g. 1906) ir Balys Vitkus (g. 1898). „Naujosios romuvos" redaktoriaus Keliuočio ir kitų keliai netrukus išsiskyrė. Jau 1939 m. savo žurnalo puslapiuose „XX amžiaus" redaktorių Skrupskelį jis pavadino niekšu, nors vėliau rado vietos buvusių bendražygių straipsniams[3]. Ilgiausiai gyveno Jonas Pankauskas. Sugrįžusiam Lietuvon po sovietinės tremties, jam nebuvo leista dalyvauti viešame gyvenime. Deja, jis nebesugebėjo apie tas dienas paliudyti.

Bent ligi šiol galvota, kad tai garbingi žmonės, pirmas lietuviško nepriklausomo švietimo laimėjimas. O dabar pasigirsta balsų, jog tai fašistai, savo veikla visai Lietuvai darę gėdą. Kad ši karta simpatizavo fašizmui, buvo kalbama ir anksčiau, bet į tokius, mano nuomone, šmeižtus nekreipiau per daug dėmesio. Tačiau negaliu tylėti, kai įtakingos organizacijos vardu platinamas šmeižtas gali įsitvirtinti mūsų kultūroje. Neseniai pasirodė dvi knygos, abi kilusios Santaros–Šviesos federacijos aplinkoje. Tai Klaipėdos universiteto filosofijos dėstytojo Leonido Donskio „Tarp Karlailio ir Klaipėdos" ir išeivijos žurnalisto Liūto Mockūno „Pavargęs herojus"[4]. Abu autoriai visų pirma puola Maceiną, kartu ir katalikus intelektualus. Mockūno puolimas ramesnis, bet Donskis dažnai pasiekia aukštoką retorinę gaidą. Jo nuomone, Maceina buvo ne tik lietuviško fašizmo ideologas, bet ir menkas filosofas, nė iš tolo nevertas aklo garbinimo, kurio, Donskio nuomone, jis šiuo metu susilaukia.

Ilgai negalėjau apsispręsti, ką daryti: ar tylėti, ar aštria replika juos išbarti, nes akivaizdu, jog smerkiamų raštų jie nėra skaitę. Viena vertus, nesu neutralus stebėtojas, bet suinteresuotas asmuo, ir

KĘSTUTIS SKRUPSKELIS (apie jį žr. Naujasis Židinys-Aidai. – 1995. – Nr. 10. – P. 724 (20)) atremia šiandienių autorių kaltinimus ikikarinės Lietuvos katalikų intelektualams.

[1] *Į organiškosios valstybės kūrybą* // Naujoji romuva. – 1936. – Nr. 8. – P. 169–175.

[2] *Į pilnutinę demokratiją*. – K., 1992.

[3] Naujoji romuva. – 1939. – Nr. 41. – P. 741.

[4] Donskis L. *Tarp Karlailio ir Klaipėdos*. – Klaipėda, 1997; Mockūnas L. *Pavargęs herojus*: Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje. – V., 1997.

ne vien dėl to, kad kartais tenka dalyvauti Fronto Bičiulių veikloje. Ryžtis polemikai nenorėjau dar ir dėl to, kad būtų reikėję daug laiko skirti įrodinėjimams, jog Donskis Maceiną kaip kataliką filosofą kritikuoja remdamasis archajiška filosofijos samprata. Antra vertus, poleminę aistrą žadino Donskio perdėta retorika, gausios tiek faktinės, tiek logikos klaidos ir akivaizdus faktas, jog geriausiu atveju smerkiamus raštus jis tik vartė, ieškodamas inkriminuojančios medžiagos. Galų gale nusprendžiau nei leistis į polemiką, nei tylėti. Čia neminėsiu nei Mockūno, nei Donskio. Kiek sugebu ramiau, mėginsiu pristatyti 1936 m. deklaracijos turinį bei Maceinos ir jo bendrų pažiūras į fašizmą bei nacionalsocializmą. Maceinos socialinėms pažiūroms asmeniškai retai kada pritariu, kaip nepritariu bet kokiai ekonominių procesų kritikai remiantis vien tik moralinėmis normomis. Maceinos ankstyvieji raštai, mano nuomone, yra silpni, ir jeigu jis nebūtų pasireiškęs po karo išeivijoje, apie Maceiną kaip filosofą būtų mažai reikalo kalbėti. Tačiau apskritai Maceina yra pakankamai reikšminga asmenybė, tad jį vertinant naudinga po ranka turėti visą jo idėjinį palikimą. *Filosofija – taisyklė turi labai svarbių išimčių – yra senų žmonių verslas*, ir vertinant bet kokį filosofą, reikia taip pat susipažinti su jo jaunatviškai audringais svarstymais. Tokių raštų perspausdinimas – ne garbinimas, bet paslauga tyrinėtojams.

Tačiau negalima su fašizmu tapatinti jaunatviško ir poetiško įsijautimo į varguomenės būklę, aistringo tikėjimo, jog vargšus galima ir reikia gelbėti ir juos įgalinti realiai džiaugtis demokratijos laisvėmis. Todėl bandysiu parodyti, kad nei Maceina, nei jo bičiuliai nebuvo fašistai, bet siekė valstybės decentralizacijos; kad Maceina nebuvo rasistas, bet savo tautos sampratą sąmoningai skyrė nuo rasistinės vokiečių; kad tautiškumo bei rasizmo klausimais katalikai, tarp jų ir deklaracijos autoriai, tarp savęs nesutarė. Trečios tezės tarsi nereikėtų, nes tai savaime aiški tiesa. Bet ji reikalinga, nes kritikai katalikus dažnai įsivaizduoja lyg kokius kareivius, koja kojon žengiančius ten, kur liepia Bažnyčia. Maceina apskritai buvo vienas nepaklusnesnių, nors rasizmo klausimu galvojo maždaug taip, kaip tuo metu mokė Bažnyčia. Pasirodo, metafizinė sielos samprata, kaip ne iš gamtos kilusi, yra beveik visiškai užtikrintas rasizmo priešnuodis. Nacių požiūriu, nuosekliai galvojantis katalikas rasistu negali būti.

FAŠIZMAS BEI NACIONALSOCIALIZMAS

Daug neaiškumų išvengsime fašizmo netapatindami su nacionalsocializmu, *dviejų skirtingų apraiškų* nevadindami tuo pačiu vardu, kaip dažnai darė sovietai. Skirtumui išryškinti pakanka enciklopedinio lygio žinių. Fašizmas tikslesne šio žodžio prasme yra Italijoje kilęs politinis judėjimas, visų pirma siekęs pakeisti valstybės formą bei procesus. O nacionalsocializmas atsirado Vokietijoje kaip tam tikra istorijos samprata, savotiškas pasakojimas apie vokiečius (kartu ir visą žmoniją) ištikusį blogį ir žmonijos išganymą, akcentuojantis jos rasinį pasiskirstymą ir pranašaujantis utopinį blogio problemos išsprendimą laike. Fašizmo su demokratija suderinti negalima, nes jiedu siūlo priešingus politinio gyvenimo receptus. Bet nacionalsocializmas *gali reikštis ir esant demokratijai, nors fašistinė* politika jam parankesnė. Čia verta prisiminti, jog fašistas Mussolini laimėjo sumobilizavęs mases žygiui į Romą. O Hitleris tapo Vokietijos kancleriu konstitucine tvarka ir savo valdymo pradžioje paskelbė demokratinius rinkimus, kuriuos jo partija laimėjo. Pirmus prieš žydus nukreiptus įstatymus Vokietijoje paskelbė demokratiniu būdu išrinktas parlamentas. Pasirodo, jog parlamentinėje demokratijoje, daugumai neribotai viešpataujant, galimi stambūs nusikaltimai.

Marxas taip pat sukūrė pasakojimą apie žmoniją ištikusį blogį ir taip pat pranašavo utopinį istorijos galą. Mano nuomone – jos ginti šiame rašinyje neturiu vietos – *šis utopinis pradas yra pagrindinė* tiek nacių, tiek komunistų nusikaltimų priežastis. Nei Hitleris, nei Stalinas nebūtų galėję sutelkti reikiamo kiekio naikinančios jėgos, negalėdami argumentuoti, jog absoliuti žmonijos gerovė pateisina bet kokias priemones. Jie būtų buvę dideli nusikaltėliai ir be šio argumento, bet nebūtų pasiekę tokio veiklos masto. Mussolini, kuris, istorikų tvirti-

nimu, iš pradžių iš Hitlerio rasizmo šaipėsi, veikė daug mažesniu mastu.

Hitleris, aišku, nebuvo vien utopinių nuotaikų rasistas ir jo valstybės samprata buvo fašistinė. Tačiau svarbu šias dvi apraiškas skirti ir pripažinti bent jau teorinę galimybę nuosekliai gėrėtis arba Hitlerio, arba Mussolinio fašizmu ir kartu smerkti Hitlerio rasizmą.

XIX a. atsirado ir suklestėjo antropologiniai mokslai. Nuo pat šių mokslų pradžios žmonijos rasinis susiskirstymas susilaukė daug dėmesio (domėtasi iki Antrojo pasaulinio karo). Bet kas, susidomėjęs antropologine literatūra, neišvengiamai susidūrė su rasių problema. Žmonijos rasės skaičiuotos labai įvairiai. Europos gyventojai, pavyzdžiui, kartais buvo priskiriami vienai rasei, o kartais skirstomi į kelias. Lietuviškai gana pilną gausios literatūros apžvalgą pateikė arkivyskupas Mečislovas Reinys brošiūroje „Rasizmo problema“[5]. Reikia pastebėti, kad jis smerkė rasizmą tiek filosofiniu, tiek moraliniu požiūriu, remdamasis popiežiaus ir kitų Europos vyskupų pasisakymais.

Rasių problema gali likti tik mokslinis, teorinis dalykas, neturintis jokių moralinių ar politinių implikacijų. Ar žmonės priklauso vienai rasei, ar kelioms, ar keliolikai, su kiekvienu žmogumi galime elgtis lygiai taip pat, pabrėždami visų žmonių dvasinį lygiavertiškumą. Tačiau jau nuo pat antropologinių mokslų pradžios bandyta sieti rasinius ir dvasinius skirtumus. To meto Anglijos ir Amerikos antropologinė literatūra (kitų nežinau) pilna bandymų rases rikiuoti hierarchiniu būdu, pagal jų tariamai įgimtą sugebėjimą kurti civilizaciją. Sukurtas net ištisas mokslas (kranioskopija), skirtas įvairių rasių atstovų smegenų masei sverti, ieškant koreliacijos tarp smegenų dydžio ir civilizacijos lygio. Tokiomis aplinkybėmis pradedama kalbėti, jog žemesnės rasės natūraliai „pasitraukia“ aukštesnėms artėjant. Nuo čia iki nacių rasizmo lieka tik du žingsniai.

Vieną jų, Reinio teigimu, žengė prancūzas Josephas Arthuras Gobineau, 1853–1855 m. paskelbęs, jog „ariškoji“ rasė yra pati kilniausia. Jo nuomone, arijų sukurta civilizacija nyksta, nes arijų kraujas sumišo su žemesnių rasių krauju. Tad antropologijoje iškyla politiškai pavojingas rasinio grynumo idealizavimas[6]. Antrą žingsnį žengė suvokietėjas anglas Houstonas Stewartas Chamberlainas,

Gegužinė Pajiesyje. Pirmoje eilėje: kairėje – Kazys Pakštas, dešinėje – kun. Mečislovas Reinys; antroje eilėje: antras iš dešinės – Ignas Skrupskelis, trečias – Juozas Ambrazevičius; trečioje eilėje: dešinėje – Pranas Dielininkaitis. 1926. Nuotraukos fragmentas. Iš Donatos Linčiuvienės archyvo

[5] Reinys M. *Rasizmo problema.* – K., 1939.
[6] *Ibid.* – P. 12.

pabrėžęs svetimą bei tvirkinančią žydų įtaką „teutonams". O kadangi teutonų rasei skirta valdyti pasaulį, jos kraujo užteršimas kenkia visai žmonijai. Visos žmonijos išganymo istorijoje čia į vokiečių rasizmą įsiliejo utopiškesnis momentas. Antra vertus, prie jo prisijungė iš kitų šaltinių kylantis antisemitizmas. Tad Vokietijoje vienon pasaulėžiūron suplaukė visos prielaidos, vedančios prie galutinio žydų, ir ne tik jų, klausimo sprendimo. Nacių rasizmas (tai jo specifinis bruožas) aistras masėse žadinantį antisemitizmą subordinuoja utopinei ideologijai.

Minėtoje knygoje Reinys rasizmą kritikuoja įvairiais požiūriais. Moksliniu požiūriu nacių teorija yra nesąmonė. Reinys pritaria kai kurių mokslininkų nuomonei, jog iš viso nėra ir niekada nebuvo „arijų" rasės. Tiesa, yra arijų kalbų šeima, tačiau šias kalbas vartojo įvairių rasių žmonės. Kad ir kaip ten būtų, Europoje grynų rasių nėra, o kiekviena Europos tauta yra kelių rasių mišinys. O jeigu kur ir atsirastų grynų rasių, jos būtų žemesnės kultūros negu mišrios rasės, nes, Reinio teigimu, antropologai randa tiesioginį ryšį tarp aukštos kultūros ir rasių maišymosi[7].

Moraliniu požiūriu Reiniui labiausiai rūpi katalikų padėtis, kuri, jo nuomone, esanti labai bloga. Naciai naikina katalikišką spaudą bei organizacijas, skatina katalikus palikti Bažnyčią ir tenkintis „politiniu germaniškos rasės tikėjimu"[8]. Reinys pastebi, kad nors protestantai taip pat yra persekiojami, „skaudžiausias likimas nacių valstybėje yra tekęs žydams. Dauguma įstatymų ir įsakymų yra specialiai sukurti prieš žydus. 1938 m. rudenio smurto aktai prieš žydus sukėlė didelį kultūringo pasaulio pasipiktinimą"[9].

Reinys beveik kartoja 1933 m. „Židinio" žodžius, naciams laimėjus seimo rinkimus: savo elgesiu prieš žydus „hitlerininkai nustebino ir papiktino visą galvojantį civilizuotą pasaulį"[10]. Truputį nukrypdamas nuo temos, noriu čia įterpti kelias kitas pastabas iš 1933 m. „Židinio", kuris su dideliu rūpesčiu sekė nacių pergales. Vasario mėnesio apžvalgoje išreikštas rūpestis, jog naciai valdžios nepaliktų net ir tuo atveju, jeigu pralaimėtų seimo rinkimus. Po nacių pergalės rinkimuose kovo numeryje, apžvalgininko nuomone, suvargusi vokiečių tauta „kaip naivus avinėlis" atsidavė Hitleriui: „Hitlerizmas šiandien yra savo šalyje pastatęs kelis milijonus piliečių (komunistų, socialdemokratų, žydų ir kitų) į parijų padėtį". Balandžio numeryje nuogąstaujama, jog nacių valdoma Vokietija mėgins plėsti savo sienas ir kelia pavojų mažiems kaimynams. Ten pat randame pastabą apie Lietuvos žydų paskelbtą vokiškų prekių boikotą: „Žydų atsimetimą nuo vokiečių reikėtų visomis pajėgomis paremti ir padėti jiems rasti kitur reikalingų mūsų rinkai gaminių geromis sąlygomis"[11]. 1936 m., praėjus keliems mėnesiams po deklaracijos paskelbimo, „Židinys", remdamasis užsienio spauda, prisiminė vokiečių rasės doktriną: „Bet jau dabar galima pastebėti, kiek pavojaus glūdi šitoj vaikiškų milžinų filosofijoj"[12]. Katalikams bus įdomi dar ir kita 1936 m. apžvalga. Čia cituojamas tekstas kažkuo panašus į „Tėve mūsų" ir yra pavyzdys, kaip vaikai mokomi prieš valgį dėkoti fiureriui. Palyginęs vokiečių tikėjimą, paremtą „krauju ir žeme", su bolševikų „proletariato rojumi", apžvalgininkas prieina prie išvados, „kad ligšiolinei Vakarų Europos civilizacijai gresia mirtinas pavojus"[13]. 1936 m. „Židinį" redagavo vienas deklaracijos autorių.

Bet grįžkime prie Reinio ir jo kritiškų pastabų, nes ten randame ir 1936 m. deklaracijoje išreikštų minčių. Arkivyskupas rašo: „Bendruomenių yra daug: šeima, organizacijos, tauta, valstybė. Visos šitos bendruomenės yra nemažiau realios, negu valstybė"[14]. Kaip matysime vėliau, toks tarp katalikų labai dažnas natūralaus žmogaus socialumo pabrėžimas deklaracijoje apibūdinamą valstybę daro or-

[7] *Ibid.* – P. 17–19.
[8] *Ibid.* – P. 55.
[9] *Ibid.* – P. 70
[10] *Nepasirašyta apžvalga* // Židinys. – 1933. – Nr. 4. – P. 378.
[11] *Nepasirašytos apžvalgos* // Židinys. – 1933. – Nr. 2–4. – P. 196, 292, 293, 380, 415.
[12] *Nepasirašyta apžvalga* // Židinys. – 1936. – Nr. 5–6. – P. 600.
[13] *Nepasirašyta apžvalga* // Židinys. – 1936. – Nr. 7. – P. 86–87.
[14] Reinys M. *Op. cit.* – P. 70.

ganiška. Tiek Reinys, tiek deklaracijos autoriai šitaip primena prigimtinę teisę, vieną pastoviausių katalikiškos etikos komponentų. O prigimtinė teisė, (teisė, kurios nekuria valstybė), kaip tik apsaugo žmogų ir jo kuriamas natūralias bendruomenes nuo totalistinės tiek fašistinės, tiek demokratinės valstybės.

Vokiečių ir italų fašizmas yra „valstybinis totalizmas", kur žmonės egzistuoja tik valstybei ir tik „iš valstybės malonės". Reinio nuomone, tokia valstybės samprata yra visiškai nesuderinama su katalikybe[15].

Noriu pacituoti dar kelis Reinio tekstus kaip pavyzdžius pažiūrų, kurias labai žymūs Bažnyčios hierarchai skelbė 1939 m.: „Pilietybės teises paneigti valstybės gyventojams vien tuo pretekstu, kai jie yra kitataučiai, būtų tikra neteisybė ir prieštaravimas dabartiniam kultūriniam gyvenimui ir bendravimui pasaulyje"; „Skirstymas valstybės gyventojų į sūnus ir posūnius yra didelė neteisybė"[16]. Iš konteksto aišku, jog šiuo atveju Reinys remiasi prigimtine teise.

Fašizmas kol kas apibūdintas tik kaip „valstybinis totalizmas". Totalinei valstybei nėra jokių normų, išskyrus pačios valstybės susikurtas. Hobbeso valstybė šia prasme yra totalinė, o Locke'o netotalinė. Pastarojo doktrina paremta JAV konstitucija, kurioje pozityvi teisė subordinuota prigimtinei teisei. Joje demokratinis pradas – daugumos valia – tegali pasireikšti nepažeisdamas prigimtinės teisės. Kaip vėliau matysime, tai, ką deklaracijos autoriai vadino „liberalistine demokratija", prigimtinės teisės nepripažinimu, yra gimininga fašizmui, nors nuo fašizmo skiriasi kitais svarbiais atžvilgiais.

Liberalioje demokratijoje nėra nei vado, nei masės, tėra tik piliečiai. Tuo tarpu visa fašistinė politika sukasi apie vadą, kuris jokių taisyklių nesuvaržyta asmenine jėga išjudina masėse glūdinčią energiją. Čia dingsta asmenybės, jų valios, jų dažnai nesuderinami troškimai. Lieka tik vado valiai palenkta, aklam veiksmui atsidavusi masė. Individams masėje ištirpus, lieka tik vieningas antžmogiškas organizmas. Ten, kur nėra nei masės, nei vado, nėra fašistinės politikos, nors ten gali būti ir baisesnių dalykų.

DEKLARACIJOS POLITINĖ PROGRAMA

Fašistinei politikai būdinga veiklos forma – vadas išjudina žygiui mases. Todėl filmuose dažnai rodomas masę audrinantis Hitleris. Turinys čia neturi reikšmės: masė nesiklauso žodžių, nebando suprasti oratoriaus minties. Ji tik pasiduoda, o vadui ją virpinant iš jos išsiveržia viską triuškinanti jėga. Bet deklaracijos autoriai nesikreipia į mases. Priešingai, masei nesuprantama filosofine kalba – daug jų studentaudami klausėsi Šalkauskio – jie kreipiasi į kitaminčius intelektualus, kviesdami juos kalbėtis, bendromis jėgomis ieškoti Lietuvai išsigelbėjimo kelių. Vien savo forma deklaracija nėra fašistinės politikos pavyzdys. Sunku tikėti, pavyzdžiui, jog štai į tokį kreipimąsi bet kas atsilieptų griausmingu *Sieg heil!*: „Autoritetizme vado asmuo faktiškai veikia ir įsakinėja savo vardu. Čia asmuo nusilenkia ne kuriam nors aukštesniajam pradui, bet kitam asmeniui, kuris šito nusilenkimo dažnai reikalauja tik savo vardu. Todėl ir visuomeniniame gyvenime šitoks autoritetas dažniausiai yra tik priverčiamoji galia, paremta fizine arba moraline prievarta"[17]. Ne oratorius čia kreipėsi į žudyti pasiruošusią minią, bet filosofijos profesorius, atidžių studentų būreliui aiškindamas kažin kokią akademinę plonybę. Toliau ryškindami skirtumą tarp tikro autoriteto ir netikro, deklaracijos autoriai teigia: „kiekviena pasaulėžiūra, jeigu ji nenori įžeisti žmogaus asmens vertingumo, turi autoriteto pagrindo ieškoti antasmeninėje srityje"[18].

Jau vien dėl formos ir ramaus akademinio tono deklaracijos negalima skirti fašistinei politikai. Ir man neaišku, kaip asmenys, pasiskelbę kritiškai galvojančiais, dokumentą skaitydami sugebėtų šito nepastebėti. Fašizmui lygiai svetimas ir deklaracijos turinys. Pasirodo, Lietuvą ištikusios krizės akivaizdoje pirmų pirmiausia reikia sušaukti seimą:

[15] *Ibid.* – P. 68.
[16] *Ibid.*– P. 77, 86.
[17] *Į organiškosios valstybės kūrybą.* – P. 171.
[18] *Ibid.*

„Mūsų įsitikinimu, jau yra laikas eiti prie ryžtingo, neatidėliotino bei *lojalaus* suorganizavimo ir tosios pagrindinės kiekvienos teisinės valstybės institucijos, kuriąja yra *parlamentas – seimas*". O tuojau po to valdančiajai partijai primenama, jog pagal 1928 m. Lietuvos konstituciją, seimas yra „renkamas visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu proporcine rinkimų sistema". Seimo rinkimai būtų pirmas žingsnis teisinės valstybės link, o teisinės valstybės kūrimas yra ne tik „teisinga ir garbinga". Tokios valstybės reikalauja „mūsų, kaip nedidelės tautos, prigimtis ir mūsų būklė kitų tautų tarpe". Šio skyrelio didelėmis raidėmis spausdinta antraštė: „Teisinės valstybės realizavimas"[19].

Seimo rinkimai yra vienintelė deklaracijos dalis, kurią būtų galima vykdyti nedelsiant. Viskam kitam reikia svarstymų seime ir atitinkamų įstatymų. Deklaracijos sukeltos polemikos metu jos autoriai prisipažino, kad daug kritikų klausimų „dėl praktiško iškeltų minčių realizavimo" yra visiškai pagrįsti. Tarp kita ko, šia proga deklaracijos autoriai pabrėžė savo, kaip jaunosios kartos, norą ieškoti naujų kelių: „Juo sėkmingesnės šios krypties pastangos bus jaunojoj inteligentijos kartoje (žinoma, ne vien tik katalikų), juo greičiau pasieksime ir tautos konsolidacijos"[20].

Deklaracija nebuvo tik atsiliepimas į Lietuvoje ir beveik visame pasaulyje besitęsiančią krizę. Ji taip pat išreiškė jaunosios kartos norą prisistatyti visuomenei ir tarti savo žodį. Panašūs jaunosios kartos bruzdėjimai vyko ir kitose Europos šalyse, bent tarp jaunesnių katalikų. Daug kur buvo reiškiamas nepasitenkinimas senųjų krikščionių demokratų veikla.

Kartų konflikto prasme galime suprasti ir kai kuriuos (ne visus) parlamentinės demokratijos kritikos aspektus. Norėdami savitai prisistatyti, jie aštriai kritikavo parlamentarizmą, bent lietuvišką jo patirtį, tačiau parlamentarizmui nerado alternatyvos. Pareikalavę seimo rinkimų, autoriai skubėjo pasiaiškinti: „Seimo sušaukimas neturėtų būti grįžimas prie senos tvarkos. Jo kompetencija turėtų būti aiškiai konstitucijos numatyta"[21]. Ir toliau: seimo veikla bus ribojama ne tik konstitucijos straipsniais, bet išsklaidžius valstybės funkcijas, kai kurie klausimai politiniame kontekste iš viso nebebus svarstomi. Šis aspektas paaiškės įsigilinus į korporacijų ir kultūrinės autonomijos idėjas.

Potekstė visiems čia turėtų būti aiški: senųjų veikėjų tvarkomas seimas skendo partijų pasaulėžiūrinėse kovose. Valstybę pertvarkius, nekeliant pasaulėžiūrinių problemų, Lietuva turės sveikai veikiantį parlamentą, t. y., autorių nuomone, kiekvienos teisinės valstybės pagrindinę instituciją.

Įdomu, kad „Židinys" polemikose apie deklaraciją, argumentuodamas, jog Lietuvoje seimų laikais nebuvo tikros demokratijos, nes viską tvarkė „saujelė žmonių", kreipė dėmesį į 1924 ir 1925 m., kada daugumą sudarė krikščionys demokratai, bet nepaminėjo 1926 m. liaudininkų seimo[22]. Jaunieji katalikai koalicijai prieš tautininkus partnerių ieškojo liaudininkų bei socialdemokratų gretose ir galima įtarti, kad 1926 m. buvo nutylėti sąmoningai.

Tikėdami pasaulėžiūrų kenksmingu vaidmeniu politikoje, visai konsekventiškai beveik tie patys žmonės išeivijoje skelbė nepasaulėžiūrinės politikos idėją, reikalaudami visai kitokio politinio grupavimosi. Politines partijas turėtų jungti bendri interesai. Jos turėtų atspindėti ne pasaulėžiūrų, bet politines, socialines ar ūkines skirtybes. Todėl deklaracijoje „Į pilnutinę demokratiją" jaunajai išeivijos kartai numatoma savotiška misija: išmokti anglosaksų politikos ir jos principus pritaikyti Lietuvoje. „Mūsų tremties jaunoji karta politiškai bręsdama anglosaksinėje aplinkoje, jau dabar yra pašaukta ugdyti mūsų politinio susigrupavimo reformos mintį."[23] Deja, nepasaulėžiūrinės politikos idėja išeivijos katalikų gyveniman tik įvedė dar vieną erzelį ir neturėjo teigiamų padarinių, net tarp Fronto Bičiulių. Tie, kurie kaltina juos fašizmu, mano nuomone, taip pat tegrąžina Lietuvon praeities pasaulėžiūrinį-politinį siaurumą, kurį išeivija labai sėkmin-

[19] *Ibid.* – P. 174.

[20] *Nepasirašyta apžvalga* // Židinys. – 1936. – Nr. 3. – P. 351.

[21] *Į organiškosios valstybės kūrybą.* – P. 174.

[22] *Nepasirašyta apžvalga* // Židinys. – 1936. – Nr. 4. – P. 476.

[23] *Į pilnutinę demokratiją.* – P. 48.

gai išsaugojo. Nepaisant to, nepasaulėžiūrinės politikos mintis išreiškia jos autorių troškimą vaisingesnės politikos ateities Lietuvoje.

1936 m. krizę Lietuvoje, deklaracijos autorių nuomone, sukėlė keli veiksniai. Viena vertus, ekonominė padėtis vis blogėjo, antra vertus, „rūstūs didelių kaimynų grūmojimai ir naujo visuotino karo garsai šiurpiu aidu atsimuša į mūsų kraštą"[24]. Tačiau didžiausias buvo politinis pavojus pačiame krašte: Lietuvoje vis giliau įsitvirtino autoritarinis režimas. Šalkauskišku metodu nei vienų, nei kitų nesmerkdami, jie ieškojo „liberalistinės demokratijos" ir „autoritetizmo" sintezės. 1926 m. perversmo nutrauktas demokratinis etapas Lietuvai davė daug, tačiau „partijų gilus įsirėžimas į visuomenės gyvenimą žadino nesantaiką mūsų tautoje ir kartu kėlė nepasitikėjimą politiniais susigrupavimais, kurie, iš šalies žiūrint, dažnai atsistojo tam tikrų dalinių interesų sargyboje"[25]. Liberalios demokratijos institucijos nesugebėjo pašalinti krašte įsigalinčio nepasitenkinimo ir susirūpinimo. Todėl parlamentinį laikotarpį nutraukė autoritarizmas. Demokratija „kartais veda į anarchiją ir į tautos kūrybinės energijos išsiskaldymą smulkiems interesams", o autoritarizmas „veda į sustingimą ir tautos energijos susnūdimą". Todėl autoritarizmas tėra tik „pereinamoji lytis". Jis neturi nusistovėti ir tapti „nuolatine valstybės santvarka"[26]. Išeitį ir sintezę rasime organiškosios demokratijos koncepcijoje. Tiesa, deklaracijoje žodis „demokratija" dažniausiai vartojamas neigiama prasme. Tačiau kartais jie ir savo koncepciją vadina „organiškosios demokratijos" vardu.

Dėl parlamentarizmo ir autoritarizmo sintezės šalia konstituciškai apriboto seimo deklaracijoje siūloma stiprinti valstybės prezidento ir vykdomosios valdžios galias. Nežinodami deklaracijos rašymo aplinkybių, tegalime spėlioti, kaip atsirado ši nuostata. Spėčiau, kad taip siūloma mokytis iš Naujojo pasaulio patirties, nes JAV prezidentas nėra tik valstybės galva – vienybės simbolis, – bet taip pat ir pagrindinis krašto politikos formuotojas.

Šiuolaikiniais terminais kalbant, buvo siekiama vidurio kelio tarp parlamentinės ir prezidentinės demokratijos. JAV politinė teorija pabrėžia valdžios galių pusiausvyrą. Panašiai teigiama ir vėlesnėje deklaracijoje „Į pilnutinę demokratiją". Tiesa, čia pateikiama kitokia seimų laikotarpio analizė, liaudininkams primetama pagrindinė atsakomybė už demokratijos žlugimą. Tačiau vėliau teigiama, kad perversmo priežastis buvo struktūrinė, konstitucinė: „perversmo šaknys glūdėjo iš dalies vienšališkai vyraujančioje seimo galioje". Todėl: „Ateities Lietuvos demokratinė santvarka šitokio valdžios galių vienašališkumo turi išvengti. Valdžios galių sąveika turi remtis jų pusiausvyra. Tam yra beveik lygiai gerų įvairių kelių". Tarp jų galima „sustiprinti vykdomosios valdžios nepriklausomybę nuo seimo, prezidentą renkant pačiai tautai"[27].

JAV patirtį primena ir reikalavimas reformuoti administracinį valstybės aparatą, kuris „turėtų būti griežtai nepartinis ir išlaisvintas nuo pašalinių grupių įtakos ir jų kišimosi"[28]. XIX a. pabaigoje JAV politikoje administracijos aparato reforma gal ryškiausiai skyrė liberaliąją pusę nuo konservatyviosios. Pirmieji siekė panaikinti vadinamąją „grobio" sistemą, pagal kurią rinkimus laimėjusi partija savo narius ir rėmėjus apdovanoja valstybinėmis darbo vietomis. Šiuo atžvilgiu deklaracijos autoriai gina liberalų pozicijas. Galime spėti jų nuostatos priežastis: įsitvirtinę valdžios viršūnėse tautininkai norėjo į savo rankas perimti visą viešąjį gyvenimą, įskaitant ir valstybinį aparatą.

Konkrečias reformas baigia trumpa pastaba apie teismus, kuriems turi būti „užtikrintas nepriklausomumas ir jo personalui tarnybos pastovumas"[29].

Minėtos reformos „nebūtų grįžimas į liberalistinę valstybę, bet perėjimas į organišką teisinę valstybę, pagrįstą *organiškosios demokratijos* santvarka"[30]. Nenorėdamas ir taip aiškaus dalyko toliau tęsti, šį skyrelį baigsiu primindamas, kad tarp save nepriklausomais bei kritiškai galvojančiais pasiskelbusių vyrauja nuomonė, jog deklaracijos programa yra fašistinė.

[24] *Į organiškosios valstybės kūrybą*. – P. 169.
[25] *Ibid.*
[26] *Ibid.* – P. 170.
[27] *Į pilnutinę demokratiją*. – P. 45.
[28] *Į organiškosios valstybės kūrybą*. – P. 174.
[29] *Ibid.*
[30] *Ibid.*

AUTONOMIJA

Beveik visi deklaracijos autoriai buvo Šalkauskio mokiniai, ir Šalkauskio įtaka joje yra stipriausia. Nenuostabu, kad kilus kontroversijoms, Šalkauskis atskubėjo gelbėti mokinių. Suprasdamas, jog neatidūs ir paviršutiniški kritikai gali kabintis prie žodžio „organiška", Šalkauskis rašo: „Fašistai, pavyzdžiui, savo totalitarinę valstybę vadina organine demokratija", bet jų valstybė labai skiriasi nuo „Romuviečių"[31]. Fašistai siekia visą gyvenimą palenkti vieningai valstybei, o romuviečiai siekia „sufederalizuotos diferenciacijos". Pagrindinė mintis čia tokia: žmonės iš prigimties yra socialūs ir jungiasi į įvairaus tipo bendruomenes: pasaulėžiūrines, profesines, tautines ir kitokias. Tokių bendruomenių vidinį gyvenimą tvarko prigimtinė teisė. Todėl valstybė gali joms duoti „pozityvios teisės" pagrindus ir turi derinti jų veiklą, jas saugoti ir globoti, bet negali į jas giliau veržtis ir naikinti prigimtinės teisės nuostatų, pagal kuriuos šios bendruomenės susikūrė. Fašistinių naujovių čia ras tik tie, kuriems katalikiška socialinė mintis yra visai nežinoma.

Tikslios ribos tarp prigimtinės ir pozityviosios teisės 1936 m. deklaracijos autoriai nenubrėžė. Vėlesnėje deklaracijoje „Į pilnutinę demokratiją" randame daugiau detalių, bent švietimo srityje. Pagal prigimtinę teisę vaikus auklėja tėvai, kurių kompetencijai priklauso bendros auklėjimo krypties, bendros mokyklos dvasios nustatymas. Švietimo srityje valstybės interesai yra riboti. Ji nustato bendrą švietimo lygį, einamųjų dalykų programas, rūpinasi tautiniu auklėjimu bei valstybingumo ugdymu. Mokykloms reikalingas „tėvų teisių ir iš bendrosios gerovės einančių valstybės teisių sambūvis"[32]. Katalikišku požiūriu naciai, kaip minėta, vertę Hitleriui melstis vaikus, griovė iš prigimtinės teisės kylančias tėvų teises.

Apibendrindami abiejų deklaracijų pagrindinę mintį, manau, galime teigti, jog „Romuviečių" organiška valstybė yra tokia, kurioje šalia pozityvios teisės galioja kitokia teisė, ir į jos sferą valstybė negali kištis. Šia prasme organiškoji valstybė aprėpia daug mažiau negu fašistinė valstybė, nepripažįstanti jokios nepriklausančios ir jos sferą ribojančios teisės. Katalikiškame kontekste organiškumas yra valstybę ribojanti, fašistiniame – valstybės totalumą kurianti sąvoka.

To meto spaudoje vardijama daug labai panašių natūralių bendruomenių. Tokios bendruomenės yra „šeima, kiltis, profesija, susigrupavimai, kurie plaukia iš pasaulėžiūrinių piliečių pasiskirstymo"[33]. Pasaulėžiūrinių bendruomenių ir kilčių apsauga reikalauja kultūrinės autonomijos, profesijų – korporacijų. Iš tiesų abiem sąvokomis pasakoma beveik tas pat, nes abi yra valstybės kompetencijos ribojimo sąvokos.

Kultūrinės autonomijos idėjos istorija Lietuvoje man nėra žinoma. Ji siekia bent 1926 m. Tų metų vasarą daug keliavęs ir daug matęs geografas, vienas deklaracijos autorių Kazys Pakštas „Židinyje" paskelbė straipsnį „Kultūrinės autonomijos problema". Jam rūpestį kėlė nesibaigiančios politinių partijų kovos, kylančios dėl pasaulėžiūros. Seime, jo nuomone, daugiau ginčų dėl mokyklų, negu dėl žemės reformos. Lietuviai, pasirodo, daugiau kovoja dėl „rožančiaus, kaip dėl bulvių ar rauginto pieno"[34]. Didysis šių kovų objektas yra mokyklos, nes auklėjimas visada esti pasaulėžiūrinis. Pakšto nuomone, būtina mokyklas atskirti nuo politikos.

Skiriant auklėjimą nuo paprasto faktų išmokymo, negali būti auklėjimo be pasaulėžiūros. Katalikišku požiūriu, vaikai ne tik turi susipažinti su savo religijos turiniu, bet taip pat turi būti auklėjami pagal tos religijos dvasią. Religinį turinį galima įterpti į bendro pobūdžio mokyklas kaip atskirai dėstomą dalyką; o auklėjimo panašiai įterpti negalima. Be to, Pakšto nuomone, mišrios mokyklos tik skatina pasaulėžiūrines peštynes. Galima pridurti, jog JAV, prasidėjus katalikų imigracijai XIX a. antroje pusėje, kaip tik šiuo klausimu vyko labai aštrios kovos, katalikams nutarus steigti savas

[31] Šalkauskis S. *Romuviečių deklaracija* // Naujoji romuva. – 1936. – Nr. 11. – P. 244.

[32] *Į pilnutinę demokratiją*. – P. 11.

[33] *Nepasirašyta apžvalga* // Židinys. – 1936. – Nr. 2. – P. 232.

[34] Pakštas K. *Kultūrinės autonomijos problema* // Židinys. – 1926. – Nr. 6–7. – P. 451.

parapines mokyklas. Kai kurie valstybinių mokyklų rėmėjai, to meto liberalai, net siūlė katalikams atimti balsavimo teisę.

Štai, Pakšto teigimu, Kanados Kvebeko provincijoje nėra tokių dažnų peštynių. Ten taip pat nėra valstybinių mokyklų, nes visos mokyklos priklauso pasaulėžiūrinėms bendruomenėms. Mokesčių mokėtojai patys renkasi, kurioms mokykloms jie skiria mokesčius. Kaip tik dėl to, aiškino Pakštas, Kvebeke veikia Šiaurės Amerikoje vienintelė mokykla, kurioje dėstoma lietuviškai.

Panašią padėtį po Antrojo pasaulinio karo išeiviai rado Ontario provincijoje. Ten veikė ir „viešų", ir „atskirų" mokyklų tinklai, kiekvienas savo komiteto tvarkomas ir mokesčių mokėtojų išlaikomas. Ontario provincijoje lietuviškų šeštadieninių mokyklų mokytojams kartais mokamos valstybinės algos. JAV nieko panašaus nėra.

Pakštas Lietuvai taip pat siūlė mokytis iš Kanados ir kurti katalikų, „laisvamanių", žydų, protestantų ir stačiatikių mokyklas. Taigi kultūrinės autonomijos idėja iš karto buvo taikoma ir tautinių mažumų klausimą spręsti. Pakšto pasisakymas apie katalikų ir žydų santykius vertas ilgesnės citatos, nes spalvingas ir įdomus:

> Šio raštelio autorius visuomet buvo ir tebėra įsitikinęs, kad nėra jokio reikalo katalikams erzintis su žydais vien dėl to, kad jie yra ir nori pasilikti žydai. Tačiau mūsų santykiuose su žydais yra labai ypatingų veiksnių, kurie dar ilgai kliudys visiškai geram sugyvenimui. Beveik visi Lietuvos žydai gyvena miestuose ir laiko savo rankose krašto prekybos monopolį. Visuose kraštuose miestai vaidina patį svarbiausią vaidmenį kultūros ir politikos gyvenime. Jokia save gerbianti ir normalių ambicijų tauta negali atsisakyti nuo įsigalėjimo miestuose... Nežiūrint jaučiamų sunkumų, mūsų santykiai su Lietuvos žydais galėtų būti geresni nei dabar, tik mes turėtume į miestus veržties per prekybos ir amatų mokyklas, o ne žydų iškabas tepliodami, ar jų kultūrinę autonomiją siaurindami.[35]

Savo straipsnį Pakštas baigia tokiu įdomiu svarstymu. Atrodo, turėdamas omenyje žydų autonomijos varžymus, jis samprotavo, kad kultūrinė autonomija nebus tvirta, kol ji taikoma vien „tautinėms mažumoms". Tokiu atveju autonomija suinteresuotų žmonių skaičius yra per mažas. Bet autonomiją išplėtus visi Lietuvos piliečiai būtų suinteresuoti jos tikrumu. Deja, Pakšto nuomone, reformoms priešinsis partijos, nes jų dauguma „visuomet esti viliojama nuolatinės pergalės laurų ir tikisi policijos ir paprasto įstatymo keliu patikrinti sau liūto dalį ir nenori už save mažesniems užleisti proporcionalės dalies". Lietuvoje partijų egoizmas dar ilgai neleis „laisvam kultūriniam apsisprendimui įsigyti pilnų teisių"[36].

Kultūrinės autonomijos mintį propagavo ir Šalkauskis. 1926 m. straipsnyje „Momento reikalai ir principų reikalavimai" jis rašė: „Pilna bei nuosekli kultūrinė autonomija tautinėms ir ideologinėms grupėms, esančiomis tiek daugumoje, kiek ir mažumoje" turi būti Lietuvoje įtvirtinta[37]. Maždaug tuo pačiu metu katalikų darbuotojų konferencijai Šalkauskis siūlė „eiti prie privatinės mokyklų sistemos proporcionaliai valstybės subsidijuojamos sulig tautinėmis ir ideologinėmis grupuotėmis"[38].

Verta pridurti, jog 1927 m. Šalkauskis tvirtino, kad tikras patriotizmas netrukdo tarptautiniam bendravimui: „Šitam paskutiniam reikalui privalo tarnauti tarpvalstybinis bei tarptautinis auklėjimas, kuris turi sudaryti naujų kartų psichikoje atatinkamų nusiteikimų"[39].

Todėl neturėtumėm nustebti 1936 m. deklaracijoje užtikę pasakymą: „Kultūros autonomiškumas turėtų rasti savo išraišką pagal proporcingos *valstybinės paramos dėsnius*, ypač tautos auklėjimo ir švietimo srityje ir, apskritai, valstybės santykiuose su konfesijomis, ideologiškai kultūrinėmis grupėmis ir tautinėmis mažumomis"[40]. Vėlesnėje deklaraci-

[35] *Ibid.* – P. 456–457.

[36] *Ibid.* – P. 457.

[37] Šalkauskis S. *Momento reikalai ir principų reikalavimai* // Židinys. – 1926. – Nr. 6–7. – P. 436.

[38] *Nepasirašyta apžvalga* // Židinys. – 1927. – Nr. 1. – P. 75.

[39] Šalkauskis S. *Visuomeninio auklėjimo tikslai* // Židinys. – 1927. – Nr. 3. – P. 208.

[40] *Į organiškosios valstybės kūrybą.* – P. 174.

joje „Į pilnutinę demokratiją" vietoj žodžio „autonomija" vartojamas žodis „savivaldybė", bet mintis išlieka ta pati. Tiesa, čia nebekalbama apie tautines mažumas, tačiau kitoje deklaracijos vietoje pritariama kelioms tarptautinėms mažumų teisių deklaracijoms, garantuojančioms „teisių lygybę" visiems. Tarp kitų dalykų, tarptautinė teisė garantuoja „viešąją pradžios mokyklą gimtąją kalba" ir laisvę „steigti savas tautines švietimo, religijos ir šalpos įstaigas"[41]. Pirmoje deklaracijoje tautinių mažumų teisės garantuojamos kultūrinės autonomijos forma, antroje pabrėžiami Lietuvos tarptautiniai įsipareigojimai. Vėlesnė deklaracija taip pat skatina Lietuvą jungtis į įvairaus lygio „antvalstybes", joms perleidžiant net dalį savo suverenumo. Pirmoji Lietuvai antvalstybinė pakopa būtų „Jungtinės Baltijos valstybės"[42]. Matome gana originalią fašizmo bei šovinistinio nacionalizmo išraišką: raginimą visoms valstybėms laisvai atsisakyti dalies savo suverenumo.

Bendrais žodžiais išreikšta kultūrinės autonomijos idėja nėra aiški. Ją galima suprasti ir kaip labai individus varžantį, ir kaip labai liberalų dalyką. Varžanti autonomija bus tada, kai bendruomeninio priklausomumo klausimą spręs pačios bendruomenės. Siekdamos didesnės dalies proporcionaliai dalijamų lėšų, jos bandys turėti kuo daugiau narių ir vers joms priklausyti nenorinčius. Liberali autonomija rasis ten, kur sprendimus darys patys individai. Deklaracijos autoriai rėmė liberalią interpretaciją. Lietuvoje tuo metu daug kovota dėl vaikų, kurių tėvai, nors buvo katalikiškai krikštyti, savęs katalikais nebelaikė. Švietimui lėšas skirstant proporcionaliai, tokius vaikus savinosi Bažnyčia, kuriai deklaracijoje atvirai oponuojama: mokyklos turėtų būti tvarkomas taip, „kad kiekvienas nuo bet kurios konfesijos atitrūkęs asmuo galėtų laisvai ir savarankiškai rinktis naujos pasaulėžiūros kelią, kad jis nebūtų šiame pasirinkime varžomas ir todėl nesijaustų antraeilis krašto pilietis... Ideologinė laisvė lietuviškoje organinėje valstybėje turi būti atjungta nuo politinių ir visuomeninių interesų"[43]. Nedviprasmiškai deklaracija pasisako už liberalesnę bei individualistinę kultūrinės savivaldos interpretaciją: galutinis sprendimas priklauso ne bendruomenėms, bet individams.

Dar vienas visuomenę kiršinęs ir erzinęs dalykas: beveik tie patys žmonės dėl tų pačių motyvų nepritarė hierarchams ir dėl civilinės metrikacijos. Iš tiesų deklaracijos autorius galėtumėm vadinti katalikais antiklerikalais, nes dėl apsisprendimo laisvės jie prieštaravo Bažnyčios vadovybei ir aukojo Bažnyčios žemiškus interesus. Antra vertus, šioje polemikoje vadinti juos antiklerikalais pavojinga, nes daug antiklerikalų dalyvavo fašistiniuose judėjimuose.

KORPORACIJOS

Korporacijų idėją, bent lietuviškąjį jos variantą, galima laikyti bandymu savivaldos idėją plėsti ekonominės veiklos sferoje. Tuo metu pasaulyje vis dar vyravo gili ekonomikos krizė. Tiek fašistinėse, tiek demokratinėse valstybėse, bent taip buvo manoma Lietuvoje, bandant gelbėtis buvo kuriamos korporacijos. Fašistinėse valstybėse jos buvo kuriamos iš viršaus, todėl didino valstybės galias. Lietuviškoje organiškojoje valstybėje korporacijos kursis iš apačios, savanoriškai, ir įgalins individus bendromis jėgomis ginti savo interesus. Deklaracijoje rašoma:

> šitokia korporatyvinė santvarka yra priešinga pseudo-korporatizmui, kuri esti įrankis vienai grupei viešpatauti arba priedanga pilietinėms bei visuomeninėms laisvėms panaikinti. Čia siūlomas korporatyvizmas yra ne etatinis, bet draugijinis, kuris organiškai išaugtų iš mūsų krašto gyvenimo sąlygų. Korporacijas sudarytų laisvos, aukštesnių organų kontroliuojamos, darbdavių, darbininkų ir techninio personalo profesinės sąjungos.[44]

Joms formuojantis pamažu valstybė korporacijoms perleistų dalį savo funkcijų. Vėlesnėje dek-

[41] *Į pilnutinę demokratiją.* – P. 35.
[42] *Ibid.* – P. 42.
[43] *Į organiškosios valstybės kūrybą.* – P. 173.
[44] *Ibid.*

laracijoje randame truputį daugiau detalių. Joje kalbama ne apie korporacijas, bet apie „profesines ūkio bendruomenes", kurios įsikurs atskirose įmonėse ir jungsis į didesnius vienetus. Tokios struktūros viršūnėje bus „valstybės ūkio taryba", kurią sudarys darbininkų ir savininkų atstovai. Taryba turės teisę seimui siūlyti įstatymus, o seimas, prieš priimdamas socialinius ir ūkinius įstatymus, su taryba privalės pasitarti[45]. Taigi krašte veiks mechanizmas, kuriuo remdamiesi darbininkai ir darbdaviai galės tiesiogiai įtakoti kai kurių įstatymų leidybą. Jeigu demokratiją suprantame kaip savivaldą, lietuviškoje organiškojoje valstybėje – bet ne fašistinėje – korporacijos demokratiją plėstų ir gilintų.

To meto katalikiškoje spaudoje pasirodė daug korporacijos idėją aiškinančių straipsnių. 1936 m. Maceina teigė, kad korporacijos „psichologinį pagrindą" randame „šitame natūraliame vienodos profesijos žmonių artėjime". Taip susibūrę, žmonės galės bendromis jėgomis apginti savo reikalus. Korporacija, Maceinos nuomone, yra „tarpinė" institucija tarp individų ir valstybės. Ši idėja yra „priešinga bet kokiam mechaniškam ir atomistiškam gyvenimo supratimui". Beje, tokį atomistinį supratimą siūlo liberalinė demokratija[46]. Išsamiau korporacijų idėją pristatė kitas deklaracijos autorius Pranas Dielininkaitis keliuose „Naujosios romuvos" numeriuose spausdintame straipsnyje „Korporatyvinė santvarka organiškoje valstybėje". Dielininkaičio teigimu, Viduramžiais įsigalėjusios korporacijos vėlesniais laikais sparčiai nyko, kol jas visai pribaigė Prancūzų revoliucija. Revoliucija norėjo palikti tik individus ir valstybę, įstatymais draudė tos pačios profesijos žmonėms susiburti. Keliems susirinkus, būdavo draudžiama rinkti pirmininką ar sudaryti dalyvių sąrašą. Bendrų interesų turintiems žmonėms buvo uždrausta gintis bendromis jėgomis. Liberalią valstybę galėtumėm vadinti demokratiniu etatizmu, nes ji netoleruoja jokio už jos ribų esančio socialinio gyvenimo.

Tokiomis sąlygomis buvo lengva stipresniems išnaudoti silpnesnius, ypač darbininkus. Organiškojoje valstybėje žmonių prigimtinis polinkis jungtis į įvairias bendruomenes, prieš kurį kovojo prancūzų revoliucionieriai, bus visiškai pripažintas. Pats žodis „organiškas" reiškia ne kokią nors analogiją su kūnu, bet tik prigimtinių „visuomeninių pradų" pripažinimą[47]. Labai panašią korporacijų naikinimo bei visuomenės atomizacijos istoriją pateikia ir gana aštrus katalikiškos politikos kritikas Mykolas Römeris:

> Šitaip perdėjo individualizmą ir prademokratinis judėjimas, iš kurio šį perdėjimą paveldėjo ir demokratija. Nusistatęs prieš feudalizmo liekanas ir prieš feudinius bei kitokius iš viduramžių užsilikusius socialinius junginius ir tarpines socialines konstrukcijas bei jų institucijas, šis judėjimas ėmė neapkęsti, neigti ir naikinti bet kuriuos socialinio bendravimo padarinius, skiriančius individą nuo visumos, ardydamas ir skaldydamas visuomenę iki paties nedalomojo atomo.[48]

Korporacinio judėjimo ženklų Dielininkaitis rado visoje Europoje ir ne vien joje. Jo nuomone, korporatyvinių bandymų esti ir JAV, nors tenai šis žodis nevartojamas. O Mussolinio Italijoje, kurioje korporacijos steigiamos ne demokratiškai, tai tėra tik dar viena priemonė valstybei viską užgniaužti ir į savo rankas paimti.

Korporacijų idėja yra integrali dalis socialinio radikalizmo, kurį randame Maceinos socialiniuose raštuose ir kitų tos grupės narių pasisakymuose. Kai kas tvirtina, kad rūpindamiesi darbininkais jaunieji katalikai vien gynė Bažnyčios pozicijas, o varguomenę norėjo išlaikyti klerikalų rankose. Gal ir taip, tačiau panašiai galima pasakyti apie kiekvieną politiką, nes jis siekia piliečius įtakoti ir taip laimėti jų paramą. Jaunieji katalikai iš tiesų čia kaltinami nenuoširdumu, apsimetimu. Tik išsamūs biografiniai tyrinėjimai galėtų parodyti, ar pagrįsti šie kaltinimai. Tačiau yra pagrindo manyti, jog bent kai kurie iš jų varguomenės likimu rūpinosi visai

[45] *Į pilnutinę demokratiją*. – P. 33.

[46] Maceina A. *Korporacinės idėjos aktualumas* // Naujoji Romuva. – 1936. – Nr. 13. – P. 292, 290.

[47] Dielininkaitis P. *Korporatyvinė santvarka organiškoje valstybėje* // Naujoji romuva. – 1936. – Nr. 14. – P. 318–319.

[48] Römeris M. *Suverenitetas*. – V., 1995. – P. 130.

nuoširdžiai, nes patys iš jos buvo kilę. Vienas iš deklaracijos autorių gimė dvaro kumečio šeimoje ir būdamas paauglys išgyveno šešių savo brolių ir seserų mirtį nuo ligų ir skurdo. Šešiskart jis lydėjo jauno žmogaus lavoną į kapus, ir bent man neįtikėtina, kad ši patirtis neugdė jame autentiško socialinio radikalumo. Labiau tikiu, jog tie, kurie iš tolo juos apšaukia veidmainiais, patys būtų sotūs, kito žmogaus nesuprantantys buržujai, kaip tik tokie, kurių žlugimą su džiaugsmu pranašavo Maceina. Tie, kurie dėl lyginamosios sociologijos visur ieško slaptų kėslų, turbūt yra tiesiog pamiršę, kokiomis sąlygomis šio amžiaus pradžioje gyveno mūsų tėvai. Tai dar kartą liudija abstrakcijų galią naikinti konkrečią patirtį. Filosofo Berkeley'io žodžiais, tokių žmonių protai yra mokslo ištvirkinti.

Korporacijos turėjo ne vien gerinti varguomenės ekonominę padėtį, bet taip pat naikinti bėjėgiškumą, kurį gali išgyventi brolis, šešiskart laidodamas savuosius. Gal juos būtų buvę galima išgelbėti, jeigu ne tas bejėgiškumą skleidžiantis skurdas? Todėl, manau, jie taip dažnai kartojo reikalą burtis ir bendromis jėgomis ginti, kai liberali demokratija juos paliko vienus ir bejėgius.

DEMOKRATIJOS KRITIKA

Nežinau, kada žodis „demokratija" tapo beveik nieko nereiškiančia bendro teigiamo vertinimo išraiška. Tokiu atveju lengva slysti beveik tokiu idėjiniu keliu: liberalios demokratijos kritikas yra demokratijos kritikas, t. y. jis pasisako už blogį ir prieš gėrį, taigi jis yra fašistas. Su tokio tipo kritikais deklaracijos autoriai susidūrė jau 1936 m., vos deklaraciją paskelbus. Todėl tų metų „Židinyje" randame nepasirašytą spaudos apžvalgą, kurioje aiškinama demokratijos sąvoka. Demokratija yra „tautos valdžia". Ją reikia skirti nuo „parlamentarizmo", nes demokratija vykdoma ne tik seime, bet taip pat tautos susirinkimais, referendumais ir kitais būdais. Pavyzdžiui, kai kurie Šveicarijos kantonai valdomi „gyventojų susirinkimų", ir tokią demokratiją teisės mokslas vadina „tiesiogine". Taip pat yra seimų nedemokratinėse santvarkose, pavyzdžiui, Italijoje, Vokietijoje, Sovietų Sąjungoje. Ir seimų laikotarpio Lietuvoje demokratijos nebuvo daug, nes tikroji valdžia priklausė ne tautai, bet partijoms ir jų „lyderiams", o parlamento darbą tvarkė saujelė žmonių „iš užkulisių"[49].

Galima pastebėti, jog jau daug metų panašių nuogąstavimų girdėti JAV. Taip kalba JAV politikai liberalai, kovodami dėl rinkimų sistemos reformų, siekdami mažinti turtuolių ir didinti visų piliečių įtaką. Jei lietuviškoje organiškojoje valstybėje bus kultūrinė autonomija ir veiks korporacijos, tiesioginei demokratijai atsiras didesnės galimybės, kartu sumažės užkulisinių vadų įtaka. Organiškojoje valstybėje valdžia neturės nei reikalo, nei galimybių varžyti asmenų vidinę laisvę.

Liberalios demokratijos kritikos negalima suprasti neįsigilinus į deklaracijoje pabrėžtą skirtumą tarp individo ir asmens: „Liberalizmas valstybę kūrė individui. Autoritetizme individas gyvena valstybei. Organiškosios valstybės koncepcija šitą priešginybę išsprendžia skirdama tam tikra prasme žmogų kaip individą ir žmogų kaip asmenį"[50]. Šį skirtumą taip pat akcentavo Šalkauskis, minėtu straipsniu atskubėjęs į talką. Individas yra žmogus savo ekonominėje veikloje, o asmuo – tas pats žmogus dvasinėje erdvėje. Organiškojoje valstybėje individų ekonominė veikla bus palenkta bendram gėriui, bet asmenų dvasinę, kultūrinę laisvę nuo valstybės saugos kultūrinė autonomija. Kaip matėme, ši asmens laisvė apima ir galimybę nepriklausyti jokiai pasaulėžiūrinei bendruomenei, ir laisvai pereiti iš vienos į kitą. Pasaulėžiūrinis mobilumas, kuris sunkiai derinasi su Bažnyčios hierarchų pažiūromis, laiduoja, kad lietuviška kultūrinė autonomija būtų ne varžanti, bet laisvinanti institucija. Be mobilumo asmuo negalėtų gintis, jeigu jo dvasinę laisvę pradėtų varžyti jo paties pasaulėžiūrinė bendruomenė.

Šį momentą, manau, labai svarbu pabrėžti. Kritikai, pasigavę vieną kitą frazę, grūda tai į bendrą Europos idėjinį kontekstą, net pamiršę, kad šis tariamas kontekstas buvo sukurtas gerokai po karo, po to, kai paaiškėjo 1942 m. pradėto žydų klausi-

[49] *Nepasirašyta apžvalga* // Židinys. – 1936. – Nr. 4 – P. 475–476.
[50] *Į organiškosios valstybės kūrybą*. – P. 170.

mo galutinio sprendimo pobūdis. Mes iškeliame nacių nusikaltimus, prie jų prijungiame Italiją ir Ispaniją, o apie visus kitur Europoje vykstančius procesus nieko nežinome. O kritikų dėmesio centre – visų pirma didžioji ekonominė krizė. Aplink save kritikai matė, kaip bandoma ne tik krizę nugalėti, bet taip įtvirtinti socialinį teisingumą, kad panašių skurdą ugdančių krizių niekam daugiau nereikėtų kentėti. Naciams ir fašistams jie skyrė mažiau dėmesio. Šie bandė susidoroti su ta pačia krize ir kartais teisingai įvardijo krizės priežastis. Lietuviškos organiškosios valstybės autorių nuomone, naciai ir fašistai naudojo neleistinas priemones. Abi pusės sutarė, kad krizę ugdė liberalios demokratijos individualizmas. Fašistai gelbėjosi apskritai atmesdami demokratiją ir ugdydami autoritarinį etatizmą, o Lietuvos jaunieji katalikai – ugdydami ir plėtodami demokratiją. Jų požiūriu, liberalinėje demokratijoje demokratijos buvo per mažai, nes, viena vertus, joje vyravo pasaulėžiūrinės prievartos mechanizmai, kita vertus, dėl socialinės demokratijos trūkumo atsirado didžiulė varguomenė, kuri stokojo būtiniausių priemonių politinės demokratijos teikiamoms laisvėms pasinaudoti. Metodiniu požiūriu lyginamoji sociologija, ištrinanti visas detales, dėl kurios šie jaunieji katalikai puolami, pasirodo, tėra tik seniai diskredituotas dogmatizmas, bandymas rašyti istoriją aprioriniu, deduktyviniu metodu.

Römeris liberalią demokratiją apibūdina kaip klasinę valstybę. Jo nuomone, tokia valstybė geriausiai atitinka buržuazijos interesus:

> Ši liberalinė demokratija – tai jaunosios buržuazijos mėgiama srovė, jos jaunystės koncepcija. Čia valstybė nevaržo, bet apsaugoja laisvąjį iniciatyvinių individų veikimą... O kadangi individualistiniame režime ir laisvoje individų konkurencijoje, kurią valstybė apsaugoja ir laiduoja, iniciatyviškai veikti pajėgia kaip tik stipresnieji individai, kurie disponuoja veikimo priemones ir ūkiškoje turtų nelygybėje slopina kitų individų veikimą arba jį faktiškai subordinuoja ir savo veikimo linijai pritaiko, – tai ši tvarka kaip tik yra jaunajai, energijos pilnai buržuazijai naudinga ir pageidaujama.[51]

Deklaracijos autoriai kaip tik kreipė dėmesį į veikimo priemonių stokojančiuosius. Organiškojoje valstybėje individų veikimo laisvė bus varžoma. Ekonominėje sferoje individai nebegalės didinti pelno, nekreipdami jokio dėmesio į kitus ir į bendrąją gerovę. Tačiau toks dėsnis labai mažai ką pasako, nes visa tai derinama su konkrečiomis programomis nuo progresyvaus pajamų mokesčio įvedimo iki visiško pajamų ir turto išlyginimo. Pirmoje deklaracijoje tokių detalių nėra, antroje – minima pirmoji programa[52]. Svarbu pabrėžti, jog, abiejų deklaracijų autorių nuomone, ribojant individų laisvę ekonominėje veikloje plečiama žmogaus kaip asmens laisvė. „Kaip politinė demokratija skelbia ir vykdo asmens pirmenybę valstybėje, taip socialinė demokratija privalo asmens pirmenybės ūkyje"[53]. Todėl duoti „žmogui teisę būti tautos atstovu ar valstybės prezidentu, bet neduoti jam sąlygų pačiam apsirūpinti ir savo šeimą aprūpinti kasdienio gyvenimo ūkiniais ir kultūriniais dalykais yra tik patyčios iš žmogaus"[54].

Čia pastebime, kaip gana įprastai socialinės demokratijos šalininkai kritikuoja politinę demokratiją: neužtenka vien kalbėti apie laisvę ir lygybę, kaip tai daroma liberalioje demokratijoje. Žmonėms taip pat reikia ekonominių ir kultūrinių gėrybių, įgalinančių juos konkrečiai džiaugtis savo teisėmis. Ekonominė individų laisvė tik siaurina asmenų dvasinę laisvę, todėl galima teigti, jog, deklaracijų autorių nuomone, liberali demokratija yra ydinga, nes joje demokratijos per mažai.

ANTANO MACEINOS PAŽIŪROS

Jokio fašizmo čia nėra, ir tai turėtų būti akivaizdu kiekvienam skaitančiam Maceinos raštus. Nacional-

[51] Römeris M. *Op.cit.* – P. 146.
[52] *Į pilnutinę demokratiją.* – P. 26.
[53] *Ibid.* – P. 16.
[54] *Ibid.* – P. 17

socializmo čia taip pat nėra, nes tuo klausimu deklaracijose iš viso nieko nerašoma. Kaip matysime, Maceina, kuris iš šio būrio daugiausiai rašė, nacionalsocializmą nuolat kritikuoja krikščionišku požiūriu. Peržiūrėjęs to meto katalikišką spaudą, neradau susižavėjimo Hitleriu. Priešingai, Hitleris grėsė Lietuvai ir kitiems Vokietijos mažiems kaimynams ir buvo katalikybės priešas. Vien Klaipėdos krašto klausimas, kurį Hitleris pradėjo judinti vos atėjęs valdžion, neleido Hitlerio teigiamai vertinti, nes čia rašė ne tik katalikai, bet ir lietuviai nacionalistai.

Labiausiai puolamas kaip tik Maceina, o kiti – kaip Maceinos draugai. Maceina puolamas už jo tariamą rasizmą ir šovinizmą, o šie reiškiniai netiksliai vadinami fašizmu. Reikia pasižiūrėti, kokios iš tikro buvo Maceinos pažiūros rūpimais klausimais. Maceina rašė daug, Juozo Girniaus nuomone, per daug ir per lengvai.

Tiek Maceina, tiek daugelis kitų tada ir dabar Lietuvą suprato kaip tautinę valstybę, kaip tam tikros prigimtinės bendruomenės politinę lytį. Pavyzdžiui, Vincas Trumpa 1939 m. rašė: „Valstybė yra ne tiktai būtina tautinės kultūros sąlyga, bet ir aukščiausias tos kūrybos rezultatas"; Ignas Šeinius: „skyrium paimtas lietuvis tik tada bus ko vertas, kai jis bus tampriai surištas su visu tautiniu organizmu"[55]. Šeiniaus pastaba apie kitose valstybėse gyvenančius tautiečius visai teisinga: tautinė valstybė reikšminga ne tik jos piliečiams, bet ir bet kur kitur gyvenantiems tautiečiams. Manyčiau, kad tai ryškiausia tautinės valstybės žymė: tokia valstybė rūpinasi visais savaisiais, nepaisant to, kur jie gyventų ir kokios valstybės piliečiai būtų.

Pirmoje deklaracijoje Lietuva apibūdinama kaip tautinė valstybė: „Valstybė yra išraiška tautos teisės gyventi. Ji yra natūrali tautybės saugotoja: ji gina tautos teritoriją, globoja josios gyventojus, remia visą tautinę kultūrą"[56]. Visai nuosekliai vėlesnėje deklaracijoje rašoma: „Kiekvienas į Lietuvą atvykęs išeivis įgyja visas Lietuvos piliečio teises. Grįžtantieji ar tik laikinai atvykstantieji į Lietuvą užsienių lietuviai turi būti laisvi nuo vizų ir muitų mokesčių, taip pat ir nuo bet kurių kitų svetimšaliams taikomų prievolių"[57].

Tad tautinėje valstybėje iškyla tautinių mažumų klausimas. Teisingai sutvarkyta tautinė valstybė rūpinsis ir globos visus jos piliečius, nepaisydama jų tautinio tapatumo; tokia valstybė nesirūpins tautinių mažumų kaip bendruomenių išlikimu, jeigu tai nesuderinama su savosios tautos interesais. Tautinė valstybė, pavyzdžiui, skatins savo tautiečius grįžti arba skirs lėšų svetur gyvenančių kultūrai išsaugoti, nors visa tai ir silpnintų tautinių mažumų kaip bendruomenių padėtį. Izraelis čia aiškus pavyzdys: palestiniečių gyvenami rajonai kolonizuojami, apgyvendinami iš svetur atvykę žydai. Ši politika Izraelį ženklina kaip tautinę valstybę.

Maceinos šovinizmo klausimą galėtume išspręsti tik analitiniu būdu, šovinistu laikydami bet kurį tautinės valstybės apologetą. Bet tokiu atveju Maceina būtų ne vienas. Turėtume nuodugniai ištirti tautinės valstybės moralinę vertę ir palyginti ją su kitomis valstybės koncepcijomis. Jau žinome, kad Šalkauskis ir Pakštas tautinių mažumų klausimą sprendė kultūrinės autonomijos forma. Jos dvasią 1930 m. Šalkauskis išreiškė tvirtinimu, kad Lietuva turi atsižvelgti į savo teritorijos „daugiakalbiškumą" ir savo „politiką vesti kultūrinio ir politinio federalizmo linkme"[58]. Taip pat žinome, jog autonomija yra 1936 m. deklaracijoje, o vėlesnėje deklaracijoje Lietuvos politika subordinuojama tarptautinėms mažumų teisių deklaracijoms, kurios mažumoms garantuoja beveik tas pat teises kaip ir kultūrinė autonomija. Vadinasi, tautinių mažumų nariai Lietuvoje turėtų visas piliečių teises ir kai kurias jų bendruomeninį tapatumą išlaikančias institucijas. Maceina abidvi deklaracijas pasirašė. Nežinoma, ar jis parašė mūsų aptariamas deklaracijų vietas.

Visur rasime beveik tuos pačius tautas formuojančius veiksnius: rasę, gyvenamąją aplinką, istorinį likimą, bendruomeninį jausmą. Vieni teoretikai pabrėžia vieną veiksnį, kiti kitą, tačiau visų savose tautos sampratose minimi beveik tie patys elementai. Galimas daiktas, Maceina daugiau negu kiti

[55] „Naujoji romuva" 1939 m. keliuose numeriuose skelbė įvairius atsakymus į anketą „Kaip įsivaizduojat Lietuvos ateitį?"

[56] *Į organiškosios valstybės kūrybą*. – P. 170.

[57] *Į pilnutinę demokratiją*. – P. 37.

[58] Šalkauskis S. *Rinktiniai raštai*. – Roma, 1991. – P. 368.

akcentavo rasinį momentą. 1933 m. jis rašė: „Galima drąsiai tvirtinti, kad kiekviena tauta materialine atrama turi rasinį vieningumą". Ir tuojau pat pabrėžė, kad rasinio vieningumo negalima maišyti su rasiniu grynumu. Tarp civilizuotų tautų rasine prasme nėra grynų tautų, nes istorijoje rasės maišėsi. Tautos atsiranda tada, kai rasės susilieja ir sudaro „vienybę", tam tikrą „išvestinę rasę". Todėl amerikiečius turime laikyta „tampančia tauta", nes tenai įvairios rasės dar nėra susiliejusios. „Tauta visų pirma privalo būti gamtinis vienetas, ant kurio vėliau susiformuoja tauta, kaip kultūrinis vienetas."[59] Rasėms maišantis toliau, tautos gali prarasti savo vieningumą ir iširti. Keleriais metais vėliau Maceina pritaria minčiai, jog valstybė gali rūpintis ir savo tautos zoologiniu pagrindu. 1939 m. jis rašė: „Dėl to tam tikri nuostatai, draudžią skirtingos rasės vedybas, reikalaują fizinės kultūros, švietimo priežiūros ir kontrolės yra reikalingi ir prasmingi"[60]. Ar šitaip rašydamas Maceina pasilieka nuosaikus, man neaišku, nes tuojau po to jis mini asimiliaciją, kaip vieną iš galimų tautinių mažumų klausimo sprendimų. Manyčiau, jog dažnai asimiliaciją skatina kaip tik mišrios vedybos. Panašūs svarstymai, galima pridurti, turi savo specifinį kontekstą: Maceina turi omenyje mažų tautų pastangas išsilaikyti.

Jau 1933 m. Maceina manė Hitlerį esant pavojingą ir savo tautos sampratą skyrė nuo vokiečių. Jis tvirtino, jog rases nelygiaverčiomis laikančios teorijos „tarnauja ir nacionaliniam karščiui žadinti, kaip dabar matome hitleriškam sąjūdyj. Bet dėl rasinio skirtumo nė viena tauta neįgauna didesnio vertingumo ir teisės vyrauti kitų tautų sąskaiton"[61]. „Tautų lygybės idėja, – nusiskundžia Maceina kitoje vietoje, – vokiečiuose neturi nei pasisekimo, net nei pripažinimo."[62] Čia jis pagalbon šaukiasi krikščionybės, kuri žmogaus sielą, jo dvasinį pradą kildina ne iš gamtos. Panašiai kaip ir Reinys, jis nemato galimybės vokiečių rasizmą derinti su krikščionybe: „Dėl to krikščioniškasis istorijos filosofijos supratimas neneigia rasinių skirtumų, kaip iš viso neneigia kūno įtakos sielai. Bet iš kitos pusės, jis dėl to nesuskirsto tautų į viešpataujančias ir vergaujančias, kaip tai padaro rasizmo atstovai". Negalime paneigti rasinių skirtumų, tačiau jie „etiniam žmogaus vertingumui neturi nė menkiausios įtakos"[63].

Tautų lygybę Maceina pabrėžė, mesianizmą skirdamas nuo svarstymų apie kiekvienos tautos savitą kultūrinę misiją. Jo nuomone, kiekviena tauta turi savo pašaukimą, tačiau dėl to vienos tautos negalime iškelti virš kitų. Tai būtų mesianizmas, t. y. tikėjimas „gelbimąja savo tautos galia"[64].

Panašias mintis Maceina reiškė kitame 1933 m. straipsnyje „Atitautinimas ir jo būdai", turėdamas mintyje Klaipėdos kraštą ir Lenkijos pasienį. Atitautinti tegalima tenai, kur dar yra išlikę senosios kultūros likučiai ir kur skirtingos rasinės grupės dar nėra visiškai susiliejusios, nors toks rasių maišymasis jau vyksta dėl „mišrių vedybų". Kur tokių mišinių nebėra, atitautinimo pastangos neturi prasmės. Išvertus į mūsų laikų kalbą, Maceina kreipė dėmesį į regionus, kur jokia tautinė sąmonė dar nevyrauja. Tik tokie regionai tetinka atitautinimo darbui. Čia tegalima vartoti pedagogines priemones, nes prievarta ir draudimai teigiamų rezultatų neduoda. Taip pat turime gerbti vietinę kultūrą, nes atitautinant svarbu keistis kultūrinėmis vertybėmis[65].

Nežinant konkrečių detalių, kurios atsirastų tik verčiant tokias bendras gaires įstatymais, sunku nustatyti, ką Maceina tikrai turėjo galvoje, nes tautinių mišinių esama labai įvairių, kaip ir pedagoginių priemonių. Tačiau galima Maceiną suprasti, kaip paprastai Lietuvos politikus skatinantį steigti mokyklas ir kitas socialines įstaigas, prioritetą teikti mišriems rajonams. Tokią liberalesnę interpretaciją siūlo jo mintis, jog atitautinant reikia vartoti ne prievartą, bet „pralenkimo" politiką. Atitautina-

[59] Maceina A. *Tautinis pašaukimas* // Židinys. – 1933. – Nr. 8–9. – P. 103.

[60] Maceina A. *Tauta ir valstybė* // Naujoji romuva. – 1939. – Nr. 11. – P. 229.

[61] Maceina A. *Tautinis pašaukimas.* – P. 103.

[62] Maceina A. *Atitautinimas ir jo būdai* // Židinys. – 1933. – Nr. 1. – P. 23.

[63] Maceina A. *Tautinis pašaukimas.* – P. 103.

[64] *Ibid.* – P. 99.

[65] Maceina A. *Atitautinimas ir jo būdai* // Židinys. – 1933. – Nr. 2. – P. 28.

mieji turi atlietuvėti savo natūralaus kultūrinio vystymosi eigoje.

Šia proga Maceina išdėsto kai kuriuos bendresnius savo tautos filosofijos momentus. Žmonės, jo nuomone, nėra apskritai žmogiški, bet su kultūra santykiauja per tautą, o tautos „skiriasi fiziniu savo tipu ir dvasiniu savo charakteriu". Kosmopolitizmas nori žmoniją paversti „vienlype mase", bet istorija eina kita linkme prie tautų „ištobulinimo" ir „kartu suderinimo vienos su kita į vieną puikų visuotinės žmonijos vainiką"[66]. Nei mintis, nei metafora nėra originalios – Maceina tai parašė būdamas dvidešimt penkerių metų, – tačiau nuvalkiota metafora nėra nacizmo rodyklė, ypač atsižvelgus į tai, jog filosofas jos griebėsi ką tik nusiskundęs vokiečiais, nepripažįstančiais tautų lygybės.

Galima spėlioti, jog baigiantis dešimtmečiui ir Lietuvos padėčiai vis sunkėjant, ir stebint tiek Lietuvos vokiečių, tiek lenkų politinę veiklą, Maceina jautė vis didėjantį savigynos reikalą ir tautinių mažumų atžvilgiu darėsi mažiau tolerantiškas. Tačiau jo pagrindinė nuostata nepasikeitė. 1939 m. vasarą, ieškomas prieš tautininkus nukreiptos sąjungos su liaudininkais, Maceina kartojo valstybę esant palenktą žmogaus asmenybei: „tas įsitikinimas yra pagrindinis, kuris katalikus suveda su liaudininkais ir kuris juos skiria nuo vad. fašistiškai nusiteikusių srovių, valstybę pastatančių aukščiau už žmogaus asmenybę"[67].

1939 m. „Naujojoje romuvoje" jis paskelbė straipsnį „Tauta ir valstybė", iš kurio buvo paimta pastaba apie mišrių vedybų pavojų. Čia jis pakartojo, jog tauta yra „sukurta rasės, gyvenamosios aplinkos ir istorijos likimo" ir prideda savo fašizmo kritiką: „Šiandien daugelyje valstybių totalizmas reiškia ne tautos išplėtimą viešajame gyvenime, ne tautos perkėlimą iš subjektyviojo į objektųjį gyvenimą, bet šiandien totalizmas reiškia tam tikros ideologijos, tam tikros partijos, net atskirų asmenų nusistatymo brukimą į viešąjį gyvenimą". „Totalumas tautinėje valstybėje yra ne kas kita, kaip viešojo gyvenimo persunkimas tautiniu pradu."[68] Taigi, nors truputį retoriškesnė, mintis ta pati: Lietuva yra tautinė valstybė, kurioje atsispindi lietuvių kultūra ir kuri globoja ir gina lietuvių tautos interesus. Nėra čia užuominų apie kultūrinę autonomiją, tačiau Maceina teigia, jog teisiniu požiūriu visi piliečiai, nepaisant jų tautinio tapatumo, turi tas pačias teises. Jis rašo: „Tautiečiai yra tikri naujosios valstybės nariai, o visi kiti yra tiktai valstybės gyventojai. Jie gali naudotis visomis tautiečių teisėmis, bet negali turėti tų pačių privilegijų kaip tautiečiai"[69]. Kokios būtų tos tautiečių privilegijos, jis nepaaiškina. Tačiau Maceina akcentuoja tautinės valstybės vaidmenį formuojant tautinę kultūrą, ir galima spėti, jog jis turi omenyje ypatingą savos tautinės kultūros rėmimą.

Jo nuomone, geriausia padėtis, kai valstybės ribos sutampa su tautos ribomis. Lietuvoje yra įvairių tautinių mažumų, kurių veikla 1939 m. Maceinai kelia rūpestį. Tautinių mažumų klausimą galima spręsti trimis būdais. Pirma, svetimtaučius galime „įjungti į tautos kultūrą ligi nutautimo". Turbūt net neverta pastebėti, jog vien ši nuostata skiria Maceiną nuo nacių, bandžiusių ne asimiliuoti, bet išvalyti. Ji artima dabartinei JAV praktikai, kai su valdžios parama stengiamasi kuo greičiau naujus ateivius išmokyti anglų kalbos ir juos įjungti į krašto gyvenimą. Antra, svetimtaučius galima iškelti į savo valstybę. Neradau duomenų, jog Maceina norėtų vartoti prievartą, o be prievartos tai negali būti daugiau negu parama norintiems emigruoti. Galima pridurti, jog tokį tautinių mažumų klausimo sprendimą siūlė tuometiniai sionistai. Trečia, Maceinos galimybė yra jiems leisti pasilikti „kaip svečiams, bei besinaudojantiems prieglaudos teisėmis"[70]. Šios trečios galimybės jis neryškina, ir nežinant, ką konkrečiai jis turi galvoje, prieglaudos bei svečių teisės galėtų apimti ir kultūrinę autonomiją. Kiekvienu atveju joms, atrodo, priklauso ir individualios piliečių teisės.

[66] *Ibid.* – P. 24.

[67] Dirmeikis B. T. *Gyvenimas be pasaulėžiūros* // Vairas. – 1939. – Nr. 25. – P. 468. Dirmeikis kritikuoja Maceinos straipsnį „Lietuvos žiniose".

[68] Maceina A. *Tauta ir valstybė.* – P. 229.

[69] *Ibid.* – P. 229.

[70] *Ibid.* – P. 230.